

Śmierć i apoteoza Romulusa na podstawie *Metamorfoz* Owidiusza, *Ab Urbe condita* Liwiusza i *Vita Romuli* Plutarcha

Według najbardziej popularnej wersji mitu, Romulus oraz jego brat Remus byli synami boga Marsa i westalki Rei Sylwii¹. Bliźnięta jeszcze w wieku niemowlęcym zostały zabrane matce z rozkazu jej stryja oraz króla Alby, Amuliusza. Słudzy, którym zostało przydzielone to zadanie włożyli chłopców do kosza, który potem zostawili na brzegu Tybru. Rzeka zalała brzeg i poniosła kosz wraz z nurtem. Bliźniacy ostatecznie trafili na mieliznę, gdzie znalazła ich, zwabiona płaczem, wilczyca, która nakarmiła chłopców. Właśnie wtedy dojrzał ich pasterz Faustulus, który postanowił wraz z żoną zaopiekować się dziećmi. Bracia, zanim jeszcze doszło między nimi do rozłamu, wiele razem dokonali². Po przybyciu do Alby pozbawili władzy Amuliusza oraz przywrócili

tron prawowitemu władcy, swojemu dziadkowi, Numitorowi. Udało im się także uwolnić z więzienia matkę, z którą zobaczyli się wtedy pierwszy raz od czasu swoich narodzin. Niestety ich dobre stosunki nie trwały zbyt długo, a ambicje obu braci doprowadziły ostatecznie do rywalizacji między nimi, której wynikiem było zabójstwo Remusa przez Romulusa. Bratobójca nie został jednak powszechnie potępiony, co więcej, udało mu się dokończyć budowę miasta Rzymu, którego został królem. W niniejszym eseju nie będę zajmować się jednak życiem Romulusa, a jego śmiercią i późniejszą apoteozą, dokonując porównania opisów tych zdarzeń, zaczerpniętych z poematu epickiego Owidiusza *Metamorfozy*³, dzieła historycznego Tytusa Liwiusza *Dzieje Rzymu od*

1 S. Stabryła, *Księga legend rzymskich*, Kraków 1998, s. 141.

2 *Ibidem*, s. 153.

3 Owidiusz, *Metamorfozy*, przeł. S. Stabryła, Kraków 1995.

założenia miasta⁴ oraz biografii autorstwa Plutarcha *Żywoty równoległe*⁵.

Spośród trzech pozycji, z których czerpię informacje, śmierć Romulusa jest – moim zdaniem – opisana najdokładniej w księdze czternastej *Metamorfoz*⁶, dlatego też właśnie od tego dzieła zdecydowałam się zacząć. Fragment poświęcony apoteozie założyciela Rzymu Owidiusz rozpoczął od krótkiego opisu wojny pomiędzy Rzymianami, których dowódcą był właśnie Romulus a Sabinami, na których czele stał Tytus Tacjusz. Konflikt miał swoje podłoże w porwaniu Sabineek przez Rzymian, w celu zaślubienia ich z najznamienitszymi przedstawicielami rodów rzymskich⁷. Co ciekawe, Owidiusz pomija w swoim dziele wpływ sabińskich kobiet na zakończenie wojny, który został wyraźnie podkreślony przez Tytusa Liwiusza⁸. Plutarch⁹ najdokładniej opisał cały epizod, jednak w jego dziele nie łączy się on w żaden sposób ze śmiercią Romulusa, co więcej przedstawienie tych dwóch zdarzeń dzieli ponad dziesięć stron. W dziele Owidiusza to sami dowódcy „[...] postanowili zakończyć

wojnę i nie prowadzić walki aż do ostatecznego kresu [...]”¹⁰.

Brak ingerencji Sabineek w prowadzoną przez Romulusa wojnę to nie jedyne, co odróżnia opis wydarzeń zamieszczony w *Metamorfozach* od tych, ujętych w *Dziejach Rzymu od założenia miasta* oraz w *Żywotach równoległych*. Jedyne w poemacie epickim Owidiusza pojawia się postać Marsa – ojca Romulusa i jego brata Remusa. Co więcej, ma on bezpośredni wpływ na opisywane przeze mnie wydarzenia. Po zakończeniu wojny z Sabinami Rzym, zdaniem Marsa, „[...] stoi na mocnych podstawach i jego los nie zależy już od samego władcy [...]”¹¹. Dlatego też poprosił on swojego ojca, Jowisza, by zgodnie z wcześniej daną mu obietnicą, pozwolił Romulusowi dołączyć do nich w niebie jako kolejnemu z bogów. Ojciec bogów i ludzi wywołał burzę, co Mars odebrał jako „[...] znak obiecanego wniebowstąpienia [...]”¹² i z tego właśnie powodu zdecydował się porwać swojego syna z ziemi do góry. Kiedy to się stało, Romulus zmienił się – jego śmiertelne ciało się rozproszyło, a jego oblicze wypiękniało. Przybrał on również nowe imię – Kwirynus, pochodzące od nowego miana Rzymian po rozejmie z Sabinami¹³.

4 Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia miasta*, Księgi I–IV, przeł. A. Kościółek, Kraków 1968.

5 Plutarch, *Żywoty równoległe*, przeł. K. Korus, Warszawa 2004.

6 Owidiusz, *op. cit.*, w. 772–851.

7 Cyцерон, *O państwie. O prawach*, przeł. I. Żółtowska, Kęty 1999.

8 Tytus Liwiusz, *op. cit.*, s. 20–21.

9 Plutarch, *op. cit.*, s. 167–168.

10 Owidiusz, *op. cit.*, w. 802–803.

11 *Ibidem*, w. 808–809.

12 *Ibidem*, w. 818–819.

13 *Ibidem*, w. 824–828.

Peter Paul Rubens, *Pojawienie się Romulusa przed Proculusem*, XVII wiek (https://en.wikipedia.org/wiki/Romulus#/media/File:Rubens_Apparizione_di_Romolo_e_Proculo_Cardiff.png, dostęp: 08.05.2024)

Ostatnią już cechą wyróżniającą relację Owidiusza na tle pozostałych analizowanych utworów była apoteoza Hersilii, żony Romulusa. Jej postać pojawia się zarówno w *Żywotach równoległych*, jak i w *Dziejach Rzymu od założenia miasta* podczas opisu ingerencji Sabineek, jako że sama była jedną z nich, jednak tylko Owidiusz przedstawia jej apoteozę. Kiedy, po porwaniu Romulusa przez Marsa, Hersilia pogrążała się w żałobie, Iryda z polecenia Junony udała się do niej, by przekazać następujące wieści: „[...] Jeśli

chcesz ujrzeć męża, pójdz za mną do gaju, który zieleni się na wzgórzu Kwiryna [...]”¹⁴. Żona Romulusa, która w swojej rozmówczyni od razu rozpoznała boginię, zgodziła się pójść we wskazanym kierunku. Gdy razem z Irydą dotarły na miejsce, z nieba spadła gwiazda, od której blasku zapaliły się włosy Hersilii, „a ona sama wraz z gwiazdą uniosła się w obłoki”¹⁵. Tam spotkała męża, który przekształcił jej śmiertelną postać. Od tej też pory – pod imieniem Hora – zajmowała miejsce wśród bogów obok Kwirynusa.

Tytus Liwiusz w *Dziejach Rzymu od założenia miasta* pomiędzy wojną Rzymian z Sabinami, a śmiercią i apoteozą Romulusa, umieścił opisy jeszcze dwóch innych konfliktów, które zostały całkowicie pominięte przez Owidiusza. Mam tu na myśli wojnę z miastem Fidenami¹⁶ oraz z Wejami¹⁷. Oba te zatargi rozstrzygnęły się pomyślnie dla Rzymian, znajdujących się pod wodzą Romulusa. Liwiusz sygnalizuje czytelnikowi, że panowanie założyciela Rzymu podtrzymywało ogólne przekonanie o jego boskim urodzeniu jeszcze za życia Romulusa, co Owidiusz całkowicie pomija. Autor *Ab Urbe condita* charakteryzuje bohatera jako powszechnie miłowanego zarówno przez patrycjuszy, prostych ludzi, jak i żołnierzy, którzy to szczególnie go kochali.

¹⁴ *Ibidem*, w. 835–837.

¹⁵ *Ibidem*, w. 847–849.

¹⁶ Tytus Liwiusz, *op. cit.*, s. 22.

¹⁷ *Ibidem*, s. 23.

Okoliczności śmierci Romulusa w dziele Liwiusza są bardzo niejasne. Jak czytamy: „Nagle zerwała się burza ze strasznym łoskotem i grzmotami i tak gęstą mgłą osłoniła króla, że zniknął z oczu zgromadzonych. I więcej już Romulusa na ziemi nie było”¹⁸. Zdarzenie miało miejsce podczas zebrania wojowników rzymskich i patrycjuszy, w celu przeglądu wojska. Po zniknięciu założyciela Rzymu i kilku minutach ciszy, zgromadzeni poddani „[...] uczcili uroczystie Romulusa jako boga i syna boga, króla i ojca miasta Rzymu, i poczęli błagać go o łaskę, by zawsze życzliwie raczył opiekować się swym potomstwem”¹⁹.

Dużą różnicę pomiędzy relacjami Owidiusza i Tytusa Liwiusza możemy dostrzec w opisie zdarzeń, które miały miejsce po śmierci króla Rzymu. W *Dziejach Rzymu od założenia miasta* znajdziemy informację o plotce mówiącej, że to patrycjusze rozdarli ciało Romulusa na strzępy, jednak wystąpienie Prokulusa Juliusza przed zgromadzeniem skutecznie wyciszyło te pogłoski. Mężczyzna opowiedział bowiem o tym, że król Rzymu ukazał mu się już po swoim zniknięciu i polecił mu przekazać następujące słowa: „Idź i powiedz Rzymianom, że taka jest wola niebian, by Rzym mój był stolicą świata. Niech więc pielęgnują sztukę wojenną i niech wiedzą i potomnym to przekażą, że żadna siła ludzka nie może się oprzeć

orężowi rzymskiemu”²⁰. Po tych słowach Romulus wzbił się w niebo. Co ciekawe, przemowa Prokulusa Juliusza, mimo że nie miał on żadnych dowodów na prawdziwość swoich słów, została wysłuchana z uwagą i ukoiliła ona tęsknotę obywateli oraz utwierdziła ich w przekonaniu o nieśmiertelności założyciela Rzymu.

Kolejną różnicą zawartą w *Dziejach Rzymu od założenia miasta* jest fakt, że Liwiusz jako jedyny nie wspomina ani słowem o zmianie imienia Romulusa na Kwirynusa, natomiast zarówno Plutarch, jak i Owidiusz są w tej kwestii zgodni.

W *Żywotach równoległych* znajdziemy najdokładniejszy życiorys Romulusa, jednak jego śmierć jest osnuta tajemnicą, tak jak ma to miejsce w dziele Tytusa Liwiusza. Z relacji Plutarcha wynika, że król Rzymu zniknął nagle i niespodziewanie oraz nie istnieje żaden pewny przekaz tego wydarzenia. Tutaj również pojawia się element oskarżania patrycjuszy. Według Plutarcha Romulus, niedługo przed swoim zaginięciem, podjął samodzielnie kilka decyzji, które nie spotkały się z przychylnością senatu, a nawet go pohańbiły²¹. W związku z tym, kiedy założyciel Rzymu nagle zniknął, to właśnie patrycjusze stali się najbardziej podejrzani i to ich obwiniano o pozbycie się władcy. Jako że ciała Romulusa nigdy nie odnaleziono, rozprzestrzeniały się różne plotki mówiące o tym, co mogło się z nim stać. Jedna z nich głosiła, że

18 *Ibidem*, s. 24.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 Plutarch, *op. cit.*, s. 180.

senatorowie zamordowali go w świątyni, po czym rozcłónkowali ciało, z którego każdy wyniósł jakąś część ukrytą w fałdzie szaty²². Z kolei według innej pogłoski, zniknięcie króla Rzymu miało nastąpić podczas zgromadzenia wojkowego i wyglądało podobnie do tego, które opisał Liwiusz:

[...] Zgasło światło słońca i zapanowała noc, ale nie taka pełna łagodności i spokoju, lecz przepełniona straszliwymi piorunami, ulewą i uderzeniami wichru, które runęły ze wszystkich stron. [...] A kiedy już uspokoiła się wzburzona natura i zaświeciło światło słoneczne, ludzie zaczęli powracać na to samo miejsce, bo gorąco pragnęli odnaleźć króla²³.

Dalej możemy przeczytać, że moiżni nie zgadzali się na rozpoczęcie śledztwa, a jedynie zachęcali do okazywania uwielbienia i szacunku względem Romulusa, który został opiekującym się nimi bóstwem. Zdania obywateli na temat tych wydarzeń były podzielone – jedna część uwierzyła możliwym, a druga była przekonana o udziale patrycjusza w zamordowaniu Romulusa.

Również w wersji Plutarcha pojawia się postać Juliusza Prokulusa i podobnie jak w *Ab Urbe condita* opowiada on o swoim spotkaniu z założycielem Rzymu, które miało miejsce już po tym jak ten zniknął. Gdy Prokulus zapytał

o powody zniknięcia, Romulus odpowiedział, że taka była wola bogów. W podobny sposób, jak w relacji Liwiusza, król Rzymu wypowiedział kilka słów motywacji do przekazania Rzymianom: „[...] powiedz im, że jeśli będą postępować roztropnie i odważnie, dojdą do najwyższej, jaka dostępna jest śmiertelnym, potęgi. A ja pod imieniem Kwiryna pozostanę wśród was jako życzliwy duch opiekuńczy”²⁴. Prokulus przed rozpoczęciem przemowy dotknął świętych przedmiotów i przysiągł na nie mówić prawdę, dlatego też Rzymianie uwierzyli w jego słowa, a Kwirynusa zaczęto czcić jako kolejnego boga.

Godne uwagi jest, że Plutarch jako jedyny z trzech autorów dzieł, na których opieram pracę, podaje datę zaginięcia Romulusa – „[...] Nony miesiąca obecnie nazywanego *Iulius*, a wówczas *Quinctilis* [7 VII]”²⁵. Wspomina on również o tym, że aż do czasów mu obecnych obchodzono wiele świąt, odnoszących się do tamtych wydarzeń.

Zarówno śmierć, jak i apoteoza Romulusa zostały przedstawione trochę inaczej przez każdego z autorów. Te rozbieżności mogły być spowodowane różnicą pokoleń między twórcami oraz specyfiką gatunku, w którym tworzyli. Tytus Liwiusz, najstarszy z trójki, urodził się ok. 59 r. p.n.e. i jego dzieło jest uważane za historyczne. Następny z kolei, Owidiusz, przyszedł na świat około 15 lat

22 *Ibidem*, s. 181.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*, s. 182.

25 *Ibidem*, s. 180.

później, a jego *Metamorfozy* są, w przeciwieństwie do dwóch pozostałych dzieł, fikcją literacką, w której wielokrotnie pojawiają się bogowie. Najmłodszym z trójki autorów jest Plutarch, który urodził się ok. 45 r. n.e. Jego *Żywoty równoległe* są biografiami, w większości połączonymi w pary, co pozwoliło autorowi na porównywanie ze sobą życiorysów sławnych mężów. Warty wspomnienia jest również fakt, że jedynie Plutarch jest pochodzenia greckiego, co również mogło mieć wpływ na odmienność jego opisu. Mimo wszystkich cech incydentalnych, występujących w powyższych utworach, sedno przesłania pozostaje jednak niezmiennie – król Rzymu znika w tajemniczych okolicznościach, po czym jego ludzka postać zamienia się w boski odpowiednik.

Bibliografia

TŁUMACZENIA TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH

Cycon, *O państwie. O prawach*, przeł.

I. Żółtowska, Kęty 1999.

Liwiusz Tytus, *Dzieje Rzymu od założenia miasta. Księgi I–V*, przeł. A. Kościółek, Kraków 1968.

Owidiusz, *Metamorfozy*, przeł. S. Stabryła, Kraków 1995.

Plutarch, *Żywoty równoległe*, przeł. K. Korus, Warszawa 2004.

OPRACOWANIA

Stanisław S., *Księga legend rzymskich*, Kraków 1998.